

KOHUSTUS JA VASTUTUS

Ülo Tonts. Pedro Krusten. Elu ja loomingu lugu. Tartu: Ilmamaa, 2007. 279 lk; Ülo Tonts. Valev Uibopuu. Elu ja loomingu lugu. Tartu: Ilmamaa, 2004. 239 lk.

Pedro Krusteni 100. sünniaastapäeval 1997. aastal kurtis Ülo Tonts Postimehes (21. V), et tundmatu eesti kirjaniku ja kirjanduse fenomen püsib ja on koguni ehk süvenenud. Kümme aastat hiljem võib neid sõnu rahumeeli korrata. Tunnistagem tõsiasja, et tavaline eesti lugeja ei tea ega loe Valev Uibopuud, veel vähem Pedro Krusteni. Ja kuna ma kordan neid lauseid ajakirjas, mille lugejad tunnevad eesti kirjanikke vähemalt nimepidi (kas ka loevad, seda ma muudugi ei tea), siis ei muutu laie-ma avalikkuse teadmine nende loomingu olemasolust karvavõrdki. See pole mingi umbropsu väide, vaid kindla kontrollimise nukker tulemus. Eks ikka raamatukogusid ja kolleege appi võttes. On kasvanud uus lugejate põlvkond, kellel ei ole enam huvi teemade vastu, millest paguluses kirjutati. Aeg, millest räägivad Uibopuu ja Krusten, tundub liiga kummaline ja kauge. See on eesti pagulaskirjaniku saatuse, millele osutab ka Tonts ise. Suur osa nende loomingu peidetud kuhugi hoidlahämarusse või raamaturiivulitele, kus unustus on neid enda alla matmas. Meie mälus olevat kirjandusloolist lünka ei ole suudetud täita. Samal ajal mäletatakse okupatsiooniaegsete kirja-meeste kesiseid teoseid sootuks paremini. Leberechtist Kesamaani!

Arusaamatul põhjusel on üks silmapaistvamaid proosakirjanikke eksiilis

Valev Uibopuu kadunud Karl Ristikivi, Bernard Kangro ja Kalju Lepiku varju. Pedro Krusteni loovuse käsitlus on olnud aastaid Ülo Tontsu tutvustada ja arutada, seetõttu jäänud natuke ühekülgseks. Aga huvitavat on ka Krusteni loomingu, ennekõike tema novellides.

Nii Uibopuu kui ka Krusteni teostes püütakse kaasinimest mõista. Mõlema loomingu puudub kurjus, kättemaks ja alandamine, märksõnad, millele tänapäeva eesti kirjanduses on tehtud liigagi suur panus. Tõsi, Uibopuu tundub vaatamata läbielatud traagikale emotsionaalne ja rahuarmastav. Aga tema romaanide humanistlik toon sunnib mõtlema nii mineviku, oleviku kui ka tuleviku üle tõsisemalt, kui oleme seda harjunud tegema. Pedro Krusten on Valev Uibopuuga võrreldes didaktilisem, kõrvalseisjat hinnates mõnevõrra rutiinsem. Pealiskaudsem. Seejuures nii mõnigi USA (Krusten elas Washingtonis) kogemusel põhinev lühiproosanäide tuleks tingimata uuesti avaldada. Kas või „Inimene” ja „Väljakolimine”, mis kõnelevad suurepäraselt keelt autori empaatiavõimest. Need lühilood resoneerivad lausa filigraanselt meie päevade olemuse ja põliste hirmudega, nagu kaasinimese alandamine ja etniline suhtlemispiir. Pedro Krusteni novellikogust „Aedniku armastus” (Tallinn, 1990) leiab küll paar lugu, mis on seotud ameerikalikus ühiskonnas elamisega („Huupi valitud”, „Wawautosa”), aga need ei tundunud nii mõjusad.

Ülo Tontsu monograafiad aitavad täita välisest kirjanduse tundmatuse

tühimikku. Krusteni elu ja varasema loominguloo suurem huviline võib läbi lugeda ka Mall Jürma lühimonograafia „Pedro Krusten” (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1964), mis mõistagi ei saa ilmunisaasta tõttu haarata kirjaniku hilisemat loomingut. Nii Jürma kui ka Tonts on kõrvutanud Pedro Krustenit Peet Vallakuga. See argument vajaks siiski põhjalikumat analüüsi. Jürma on muu hulgas küllalt osavalt iseloomustanud eestlaste kirjanduse olemust paguluse algaastatel. Pagulaskriitiku käsitus on kodumaisest tunduvalt lühem (63 lk) ja hoogsamalt kirjutatud, samuti leidub seal tabavaid võrdlusi ja seoseid. Kuna võimalikel lugejarühmadel, õpilastel ja õpetajatel, on seda väljaannet raske kätte leida, siis jääb meie jaoks põhiallikaks ikka Tontsu kirjutatu.

Uibopuu kohta pole enne Tontsu ülevaadet seni monograafiat ilmunud. Küll on aga tema kohta kirjutatud artikleid erinevad autorid. Eriti tasub nimetada Pertti Virtaranta kakskeelset intervjuuraamatut „Keskusteluja Valev Uibopuun kanssa. Vestlusi Valev Uibopuuga” (Helsingi, 1991).

Ent milline ettekujutus vaatlusalusest kirjanikest võib tekkida, kui lugeda Ülo Tontsu uurimusi? Ülesehituselt ja lähenemisrakursilt on tema monograafid sarnased. Sõnastamisstiililt nagu nii. Kirjanikud on kirjutatud kuidagi ühesugusteks. Mõlemad eelistasid üksindust, mõlemad võiksid olla eeskujuks oma süsteemse tööviisi poolest, mõlemad kirjutasid romaane ja novelle. Alustasid ajakirjanduses, mis on teadagi kaunis tüüpiline amet meie kirjanike puhul. Eavahe on kuusteist aastat. Uibopuu kui noorema ilmavaade kujunes küll veidi teistsugustes oludes: kõrghariduse sai ta alles eksiilis. Krustenil aga akadeemiline haridus puudus. Ent nende elutarkuselademetel aluspõhi laoti üles ühesugusest keskkonnast. See, et Tonts rõhutab pidevalt Krustenit

mõisaelu kujutajana, on oluline, aga loomisprotsessis on kirjanik lähtunud ikka talupoeglikust mõtteviisist, hiljem aga rahva ajaloolisest käekäigust. Mõlema kirjaniku loomingus kohtab rohkesti eksistentsiaalse üksinduse tunnet. Huvitav kokkusattumus on seegi, et võimupöörde järel loodud riiklik kirjastus Ilukirjandus ja Kunst avaldas 1940. aastal esimeste teostena just kõnealuste kirjanike novellikogud: Krusteni „Purustatud pesa”, millest ilmus aasta pärast teinegi trükk, ja Uibopuu „Viljatu puu”. Valev Uibopuu on nimetanud Krustenit skeptiliseks humanistik, ent sama võib öelda tema endagi kohta. Suure skeptiku ja humanisti kuldset krooni kandis kahtlusteta ka Ristikivi, küllap mõni teinegi pagulasautor.

Ülo Tonts kirjutab oma monograafiaid kindla süsteemi järgi: kõigepealt kirjaniku elulooga seotu, seejärel loomislugu, pikk selgitus, miks ja kuidas üks või teine teos on sündinud, siis ülipõhjalik raamatu kirjastamistee tutvustus, lõpuks arvustused ning nende hindamine. Ikka ja jälle üllatud, kui lihtsalt käis väliseestlastel kirjastamistöös. On kujuteldamatut, et 1960. või 1970. aastatel kirjutatuks kodumaal elav kirjanik kirjastusele ning teatanuks: ma kirjutatan romaani, paar peatükki on juba valmis, jõuluks saate käsikirja trükkimiseks! Aga Välis-Eestis toimus asi just nii, kusjuures kirjanikud elasid ju eri riikides ja mandritel.

Erna Tillemann (Siirak) on omal ajal iseloomustanud Krustenit kirjanikuna, kes ei armasta raskeid värve, pigem kirjutab pastellis. Niisugune võrdlus sobib ka Tontsu kui kirjutaja kohta. Tasakesi, ruttamata, seisatades, mõtiskledes ja siis rahulikult ridu üles tähendades annab ta aru, mida on arhiividest ja raamatutest leidnud. Autor läheneb mõlemale pagulaskirjanikule täpse ajaloolasena ja faktoloogia talletajana, kelle jaoks kindel fakt, kuupäev, nimi, arv,

artikkel jms on pühamast püham. Nii-sugune käsitluslaad on muidugi usaldusväärne: kõik on ju õigesti kirjas! Hinnata tuleks ka tehtud töö mahtu. Ei mingit omapoolset fantaseerimist, uurija enda isik on vaikselt tagaplaanil.

Tontsu kirjanduskäsitlused – nagu juba nimetatud – on akadeemilised ja faktirohked. Seetõttu pole võimalik tema monograafiaid kõrvutada näiteks Endel Nirgi esseistliku uurimusega Karl Ristikivist „Teeline ja tähed”, mis pakub filosoofilise ja belletriseeritud vaatluse ja kus ei prevaleeri üks või teine eluline tõsiasi, vaid luuakse kontseptuaalne tervik. Harva leidub Tontsu tekstis autori enda otsesõnalisi, veel harvem radikaalseid seisukohti. Harva, kui tajud tema emotsioone, olgu siis kurbi või lõbusaid. Ta on sõnavaralt vaoshoitum ja laadilt täiesti erinev kui eelmisel aastal aplombikalt reklaamitud Vaapo Vaheri mammutmonograafia „Imelaps, kellest ei saanud geenius”, sarnasem Aivar Kulli Lutsu-käsitlusega. Ka Oskar Kruusi tekstidega sobiks Tontsu lähenemist kõrvutada: „Kirjanik Raimond Kolk – elukäik ja looming” (1993) ja „Bernard Kangro. Elukäik ja looming” (2003). Auväärt kirjandusdoktor Aarne Vinkli August Mälgu monograafia süvaanalüüsi tasemele Ülo Tonts ei jõua.

Püüdes võrrelda kaht kõnealust pagulasautorit, on kirjandusinimesele ja põhjalikumale lugejale täiesti selge, et Uibopuu laad ja isikupära erinevad oluliselt Krusteni omadest. Uibopuud sõandaksin kohati võrrelda pigem Ristikiviga, just aja ja inimese seostamise protsessi silmas pidades. Tontsul pole paraku õnnestunud nende kahe omannäolise kirjaniku erinevust veenvalt lahti kirjutada. Oma tava kohaselt on uurija pikalt ja ühetaoliselt kirjutanud mõlema mehe kirjanikuks kujunemise protsessist. See on kahtlemata vajalik, ent me ei otsi ju kahe kirjaniku koondkuju, vaid erinevaid loojaisiksusi.

Samas peab tunnustama, et samuti kui Uibopuud (kes on inimeste ja olukordade, saatuste ja seisukohtade hindamisel ideaalilähedaselt osavõtlik – viitan romaanile „Markuse muutumised”) iseloomustab ka Tontsu monograafiaid uuritavate teoste ja tegelaste respektseerimine ja mõistmine.

Olen märganud, et pagulasteemast kõneldes tekib üsna sageli meie väljendusse mingi vabandav toon. Minu põlvkonna kirjandusnimeste enamust, nõnda kui teisigi lugejaid, panid esimesed kättesattunud pagulasautorite teosed mõtlema kõigepealt nende elukäigu ja alles siis loomingule üle. Eriti kaitsetud oleme, kõneldes hingepagulusest kui pagulasi saatvast igavesest mõistest, mis vaatab vastu nende raamatutest. Nõnda teeb ka Tonts, kes on, rõhutan veel kord, äärmiselt kohusetruu autor ja uurija. Kuid ma ei leidnud tema käsitlustest diskussioonimaterjali. Ühegi loomeloo jutustaja ei tohiks jätta kasutamata võimalust hinnata teise vaimunõtkust, ent ka esteetilisi nõrkusi. Väärtusi ja puudujääke. Nagu käsitletud kirjanikel endil, nii näib ka kirjandusuurija Tontsu puhul kehtivat nõue: talupojaverest päritud ning kasvatuses tingitud elu algtoed tuleb liigutada vaikselt ja kuulekalt raamatust raamatusse. Pean siiski osutama, et seda on Uibopuu suutnud Krustenist haaravamalt ja elegantsemalt teha. Kel jätkub sügavamalt huvi näiteks Uibopuu kirjutamislaadi vastu, võib kätte võtta tema vastused Felix Oinase küsitlusele „Kuidas kirjanikud kirjutavad” (Tulimuld 1986, nr 2, lk 75–77; raamatuna: Kuidas kirjanikud kirjutavad. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1992, lk 112–114).

Mõlemad monograafiad annavad võrdlemisi ülevaatliku pildi vaadeldud raamatute sisust. Ka järgnev retseptiooni ülevaade tundub olevat klassikaliselt põhjalik, vähemalt inimese jaoks, kes ise pole arhiivides tuhlanud.

Noorele ja eks ka vanale kirjandushuvilisele, kes ei tea Uibopuust ega Krustenist kriipsuvõrdki, on Tontsu uurimused sobilikud teatmeteosed, sest näiteks 2001. aastal ilmunud "Eesti kirjanduslugu" nimetab Pedro Krustenit vaid põgusalt. Valev Uibopuu loominguist on selles raamatus siiski eraldi ülevaade (lk 399–402).

Mida rohkem lugeda ning kaasa mõelda, seda enam veendud, et need kolm meest – Uibopuu, Krusten ja Tonts – on teinud oma kirjatööd missiooni ja vastutustundega. Nad on oma kohuse eesti kirjandusloo ja miks mitte ka ajaloo ees täitnud. Uibopuu oma tähtsamates romaanides „Keegi ei kuule meid” ja „Kaks inimest ajapöördeis”, Krusten Kaldametsa-lugudes ja Tonts palju aastaid kild killu kõrval pagulas-kirjandust talletades. Tahan tsiteerida Uibopuu romaani „Neli tuld”: „Laeval on mitmesuguseid inimesi, neil olid mitmesugused arusaamised ja tõekspidamised. Nad kõik olid surutud raudsesse karki ning nad puudutasid üks-

teist nii või teisiti, ükskõik, kas elasid siin ahtris või vööris.” Uibopuu romaani laev kui Eesti sümbol (ühe võimaliku interpretatsioonina) hukub teatavasti katsel purjetada läbi poliitilise vee, kuid näitab, et igauks võib oma laevaloo kirjutada.

Tonts on öelnud romaani „Neli tuld” üle arutlevas peatükis „Kodusadamata laeva viimane sõit”: „Ei ole olemas uibopuulikku romaanimalli. Ei saa osutada ühelelegi tema romaanile kui kõige uibopuulikumale” (lk 112). Sellele saaks ju vastu vaielda, viidates kas või koondmõistele *janu*, mis on ka ühe Uibopuu romaani pealkiri. Aga see pole õigupoolest kuigi tähtis. Oluline on, et uurija suunab või sunnib meid teema juurde. Et kirjandusloolasi, kes viitsiksid ette võtta kannatlikku meelt ning mesilase töökust eeldavat materjalikogumist, jääb üha vähemaks, siis olgem jätkuvalt tänulikud selle üle, mis olemas on.

MAIRE LIIVAMETS

TÕLGE ON TÕLGE ON TÕLGE

Klaarika Kaldjärvi. Autor, jutustaja, tõlkija. Borgese autofiktsioonid eesti keeles. Dissertationes philologiae Romanicae Universitatis Tartuensis 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 347 lk.

Tõlkijad tõlgivad, arvestades sellega, et tõlkeid loetakse originaalina. Keelepiirid ületanud tuntud kirjandust õpetatakse ja õpitakse niisamuti: tegemata vahet emakeelsel ja tõlgitud autoril, kellest mõeldakse kui tema nime kandvast tekstist sündinud tuletisest. Kõigi meie keeleliste ja ajaliste ressursside piiratuse juures on põhjused üsna arusaadavad – nagu on asjaosalistele aru-

saadav ka see, et päris nii see olema ei peaks, mingite tõlkes sündinud muutustega tuleks arvestada. Kui ainult keegi oleks need tuvastanud, kui ainult oleks, kust seda vaadata.

Klaarika Kaldjärve möödunud aasta toomapäeval kaitstud väitekiri, mille Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituudi akadeemiline nõukogu unisoonis ja õigusega filosoofiadoktori vääriliseks tunnistas, lubab edaspidi Jorge Luis Borgesest mõelda vähemalt kahes, algupärandi ja eestikeelse tõlke hääle filtris. Töö eesmärgiks on autori sõnul uurida, mille poolest erinevad J. L. Borgese jutustuste originaalide ja nende

eestikeelsete tõlgete (tõlkija Ott Ojamaa) tekstuaalsed maailmad (lk 210), eeldades, et tõlkes loetud Borges pole halvem ega parem kui originaal, vaid sellest erinev (lk 13).

Püstitatud eesmärki silmas pidades kannab väitekirja teine osa pealkirja „Fiktsioon” ja põhjendab fiktsiooni keelise ontoloogia, esitades väitekirja hilisema argumentatsiooni seisukohalt olulised alustõed: fiktsioon eksisteerib vaid niivõrd, kuivõrd see on nimetatud (lk 42); keel imiteerib fiktsionaalset maailma, mida ta kirjeldab; stiil kordab seda, mida öeldakse fiktsionaalse maailma ideede, sündmuste ja tegelaste kohta (lk 53); stiili kadumine või selle asendamine teise stiiliga võib, olles järjepidev, tuua kaasa muutusi fiktsionaalse maailma ülesehituses (lk 57). Omamoodi oskus on – tsiteerides kirjandusteaduse kaugemaid ja lähemaid klassikuid Gerard Genette’ist Arne Merilaini – panna aredalt kirja narratoloogiline vundament, et ees ootavat mikrotilistilist tõlkeanalüüsi ei saaks võtta kirjanduse taandamisena keele puhttehnilisele viljelemisele.

Uurimistulemuste jälgimiseks vajalikku koondab väitekirjas ka peatükk „Borges”, mis visandab Borgest kirjutama hoidnud maailmanägemise, annab ülevaate tema loomingus korduvatest teemadest (kaos ja kord, universum kui jumala unenägu või raamat, irreaalsus, panteism, panteistlik mikrokosmos, aeg ja igavik, lõputus, põhjuslikkuse seaduspära, Argentiina) ja Borgesele omasest stiilivõtete repertuaarist teemade liikumapaneva jõu rollis. Borgesliku oksüümoroni valdamise näitena esitletakse meile ühes lõigus kirjanikku, kes kasvatab oma tekste tekstidest ega pea võimalikuks originaalsust. Järgmises hinnatakse Borgese tekstid aga just sellisteks, originaalseteks, täiesti äravahetamatuteks; või – andnud lugejale teada, et Borgesele oli vastuvõetamatu idee autori ainuautorlusest – lisatakse

sellele mõni lõik hiljem, et oma tekste dikteerides dikteeris Borges ka kõik kirjavahemärgid. Kui ühte vähem kui kolmekümneleheküljelisse peatükki mahuvad ka Borgese ja tõlkimisega seotud alapeatükid ning „Pierre Menard’i” analüüs, piirduetakse paratamatult teemadega, võtete ja nende funktsiooni lakooniliste loenditega, analüüsi tugipunktide nimetamisega.

„Borges Eestis” on „Borgese” peatükist lahutatud: see on sissejuhatuse alapealkiri, kus loetletakse Borgese tõlkeramatud, kirjeldades igaühe puhul ees- ja järelsõnastamise ning kommenteerituse määra. Üks Eesti Borgest võrminud artikkel, Hasso Krulli „Tõlge, klassika, traditsioon”, alapealkirjaga „Jorge Luis Borgese tõlketeeooria” (mis on küll ainult ajaleheartikkel, ilmunud 1997. aasta 4. aprilli Sirbis, aga ilmselt tänu elektroonilisele kättesaadavusele tudengite hulgas tõhusamat tööd teemas kui alliktekstid ise), ei tule jutuks ei retseptiooniloolises sissejuhatuses ega „Borgese” osa alapeatükkides „Borges tõlkimisest” või „Borgese tõlkimisest”. H. Krull, kes tutvustab mainitud artiklis Anne Marie Louis’ tõlkekäsitust (viimast käsitleb ka Klaarika Kaldjärvi), on kirja pannud niisuguse lause: „Borgese kontseptsiooni keskmes ei asugi tõlke ja originaali omavaheline suhe, mida traduktoloogias tavaliselt uuritakse. Originaaltruudus pole Borgese meelest olemuslik.” Kui lugeda Borgese esseid „Tuhat üks ööd” ja „Jumalik komöödia”, selgub, et pigem on see Borgesele inkrimineeritud kui Borgese hoiak – või täpsemini: see on vaid üks Borgese „teooriatest” –, ent Eesti Borgese oluline osa sellegipoolest, mis teemana jääb väitekirjas targu üles noppimata.

Borges on Borges ja teised on teised ja mingi irrutav resignatsioon näikse olevat selle tõsiasja tagajärg ja väitekirja olemistunne. Borgese motost peale, millega töö tänuväärusel kombel algab:

Entonces desaparecerán del planeta el inglés y el francés y el mero español (Siis kaovad meie planeedilt inglise ja prantsuse ja tühine hispaania keel).

Mis tuleb asemele? Tõlkeuniversaal.

Väitekirja kolmas osa „Tõlkimine”, mis on ülevaatlik lisandus kasinale eestikeelsele kirjandusele tõlketeeooriate teemadest ja meetoditest, sisaldab alapeatüki „Universaalid”, mis selgitab: „Tõlkeuniversaalid on keelelised tunnusjooned, mis on iseloomulikud just tõlketekstidele. [---] Nende võtete eesmärk on muuta tõlgitud tekst sidusamaks, lugejale tuttavamaks, loetavamaks, ja need ei sõltu enamasti keele- ja tekstisüsteemide erinevast ülesehitusest. Ühest küljest näivad nad peegeldavat arusaama sisu või tähenduse domineerimisest sõna üle, see tähendab, et tõlkija omistab originaaltekstile tähenduse, mida püüab tõlkes edasi anda ilma liigse „ballastita”. Teiseks selgituseks võiks olla tõlkija vastutus- tunne lugeja ees, kartus mitte olla aktsepteeritud, kasutades originaalile oma- seid keele- ja tähendusstruktuure, mis ei ole alati selged, lihtsad ja üheselt mõistetavad, kuid mis tõlkes peavad sellisena esinema. [---] Sagedamini täheldatud tõlkeuniversaalid on lihtsustamine leksikaalsel, süntaktilisel või stilistilisel tasandil (korduste vältimine, tavalisemate, kõnekeelelisemate sünonüümide valimine); eksplitseerimine (sidendite ja üldlaiendite lisamine, implitsiitse informatsiooni eksplitseerimine); normaliseerimine või standardiseerimine (kirjavahemärkide normipärane kasutamine, lauseehituse korrapärastamine)” (lk 77).

Niisugused, „tõlkes kasvava standardiseerimise seadusega” (lk 78) kooskõlas, on ka Ott Ojamaa kolm analüüsitud tõlget: Borgese autofiktsioonid „Tlön, Uqbar, Orbis Tertius” (e.k 1972), „Kõikemäletav Funes” (e.k 1976) ja „Teine surm” (e.k 1987). Originaali ja tõlget on kõrvutatud lingvistilise analüüsi vahen-

ditega, vaadeldes ainult neid elemente, mis on olulised teose kirjanduslikust kontseptuaalsest vaatepunktist lähtudes, ja teadlikuna meetodi küsitavust: et näiteid vaadeldakse väljaspool nende tekstisisesest ümbrust; et eesti keele grammatika terminoloogiat on kasutatud ka hispaaniakeelse teksti kirjeldamiseks. Uuriija voli võtmata ei saa uurimust tulla ega olla, aga selle esitamisega kaasaskäivat suva palub Klaarika Kaldjärv meeles pidada: uuri- ja esiletõstetud tekstielemendid ei pruugi vastata mingile kindlale teadlikule tõlkestrateegiale, vaid paljudele juhuslikele ja ebateadlikele valikutele; statistiliselt registreeritud keelelised erinevused on osaliselt vältimatud, sõltudes keelte erinevustest ja võimalustest; kindel ei saa olla, kas nihked on tõlkija (eba)teadlik valik või väljundkeele sund (lk 85–86) jne.

Originaalis ohtralt, tõlkes kasinalt esindatud nominalisatsiooni, s.o juhtumite puhul, mil omadus, tegevus või situatsioon on substantiveeritud ja/või käitub lauses kui alus (lk 91), on tõepoolest raske öelda, kumb on olnud tõlkelahendustes määravam, kas eesti keele või Ott Ojamaa otsustavus. Võtte kasutamisest originaalis on väitekirjas „Teise surma” näitel kirja pandud selle ilmeka skeletne kuju (lk 183): palavik ja agoonia sisendavad midagi, unustus tühistab kuju ja nime jne. Niisugust jada eesti keeles lugedes ei saa nominalisatsiooni veenvaks arvata mitte sellepärast, et see oleks mõtteliselt võimatu, vaid et k e e l kääneb 'palaviku' ja ütleb 'palavikus', tehes nimisõnast määruse. Nimisõnal ja verbil (ja neid laiendavatel fraasidel) on semiootiliselt erinev loomus, aga nimisõnade puhtlingvistiline, lingvistilises mõttes paradigmaatiline iseloom on hispaania ja eesti keeles erinev, ja loomulik keel on tõsine vastane, ehkki keeleline norm on äärmiselt paindlik ja vormi paindlikkuse võimaluste kasutamine on seotud ka tõlkija

isikuomaduste, tema julgusega. Aga võib-olla sellegi äratundmisega, et see sümbolne kapital, mis on kasutada tõlkijal, on väiksem emakeelse kirjutaja kapitalist.

Kõrvutatavate tekstielementide loetelu on üsna pikk: lisaks nominalisatsioonile korduvus, võtmesõnad, eitus, kahe- ja kolmeliikmelised struktuurid, kõne- ja lausekujundid, modaalsus, teema ja reema paigutus lauses, sidusmehhanismid. Hoolimata kõikidest kirjapandud mõõndustest, on neid kõiki läbi käinult väitekirja lõpulause otsustav: „Lisades [teksti süntaktilise sidususe suurendamisele – A. L.] tõlketekstis leiduvad kohati liigagi elementaarsed vead ja valetõlgendused, võib väita, et tegemist ei ole mitte ainult teatud konstruksioonide muutusega, vaid nihetega, mis toovad kaasa kogu autori väljendusviisile üles ehitatud fiktsionaalse maailma muutumise” (lk 216). Kui siia juurde lisada ülalõeldu, et oma sõnavalikutega on tõlkija andnud „tekstile varjundi, mis iseloomustab teatud haridustasemega jutustajat või jutustajat, kes püüab teatud kultuuritaset näidata” (lk 170), on tõlgete väärtus implitsiitselt kahtluse alla seatud.

Kui luua transleemide kogum ja nende esitamise struktuur, kõrvutada näiteid, irrutatuna nende lingvistilisest kontekstist ja situatiivsest sisust, ei saa erilist tähelepanu tõsiasi, et teksti kui terviku tähendus ei sõltu ainuüksi selle elementide tähendustest, vaid vastupidi, elementide tähendused tingib tervik, ja seega on mikrostruktuuralsed nihked, mis viivad tõlke makrostruktuuralsete niheteni, samal ajal neist ise sõltuvad.

Meetodipuhtad uurimistööd, omas formaadis vajalikud, tõstatavad tõlkeloo kirjutamise metodoloogia probleemi. Kui alustada originaalist – mis Borgese uitmõtte kohaselt ei olegi olemuslik –, jääb tõlke kirjeldust raamima tõlkija

tegematajätmistele loetelu ning tõlkija teovõime ja -võimalused: tema performatiivne tahe „teha tõlgetega asju” ei tule jutuks. Kuidas esitada sedasama, originaalikeskset teadmist teises, eesti tõlkeloo kontekstis? K. Kaldjärve töös on retsept olemas: „Täiuslik taju ja mälu ei võimalda Funesel paradoksaalsel kombel ometi moodustada maailmast ja iseendast sidusat pilti. [...] Otsene kogemus ei vii maailma mõistmiseni. Borgese jaoks on just kirjandus see, mis võimaldab välja jätta, valikut teha ning seetõttu inimkogemust edasi anda” (lk 132).

Kui tõlgetel on kirjandusega kõrvutatavaid atribuute ja kui ka need on maailmast sidusa pildi loomise teenistuses, siis ehk võib selle teenistuses olla ka tõlkeanalüüsi kokkuvõte. See ei vabasta küll mikrotilistilise analüüsi tegemise vaevast, tõlkijale abiks ja hoiatuseks, eriti kontekstis, kus mõtete tõlkimine loosungina on tegemas oma ühtlustavat tööd. Keegi võiks ujuda vastu ka peavoolule, mida tutvustab K. Kaldjärve, tõlkides Antoine Bermani: „Algusest peale on tõlkimine läänemaailmas tähendanud tähenduse ilustavat taastamist, rajanedes tüüpiliselt platonistlikule eristusele vaimu ja kirjatähe, tähenduse ja sõna, sisu ja vormi, tundliku ja mitte-tundliku vahel. Kui tänapäeval väidetakse, et tõlge (kaasa arvatud mitte-kirjanduslik tõlge) peab tootma „selget” ja „elegantset” teksti (isegi kui originaalil need omadused puuduvad), siis võtab see väide omaks platonistliku tõlkekujundi, isegi kui see on ebateadlik. Selle tulemuseks on tõlketekst, mis on „selgem”, „elegantsem”, „ladusam”, „puhtam” kui originaal. See on sõna hävitamine tähenduse kasuks” (lk 78).

ANNE LANGE

OSKUSSÕNASEADJA ABIMEES

Tiiu Erelt. Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 470 lk.

2007. aastat võib eesti oskuskeelekorralduses mitmel põhjusel pidada pöördeiseks. Haridus- ja teadusministeeriumi rahalisel toetusel sai virgutust kogu eesti terminoloogia valdkond, terve aasta vältel tegutses usinalt terminoloogiatoõ korraldamise komisjon, kes jagas toetusi terminikomisjonidele, oluliste terminisõnastike koostamisele, terminoloogiaõppele kõrgkoolides, terminoloogiaseminaride korraldamisele, kinnitas terminoloogiasipendiumide saajad ja tegi palju muudki kasulikku. Kõige tähtsamana sai valmis eestikeelse terminoloogia toetamise viieaastane programm (2008–2012), mis nüüd jõustununa jätkab oma õilsat ülesannet aidata kaasa eesti keele kui teaduskeele, kui täpse tunnetusvahendi püsimisele.

Muuhulgas sellesama toetusega ilmus Tiiu Erelti raamat eesti terminoloogist. (Põhitoetuse andis sama ministeeriumi programm „Eesti keel ja rahvuslik mälu“.) Soodsamat aega ilmutamiseks annab ilmselt otsida. Iga oskussõnade looja, terminikomisjoni liige, lihtne terminihuviline saab nüüd põhjaliku ja ajakohase ülevaate sellest, mis on oskuskeel ning kuidas termineid luua. Tudeng saab käepärase õppevahendi ja õppejõud põhjaliku, viidete-ga varustatud loengukonspekti. Viimast saan nüüd ka oma kogemusele toetudes kinnitada, sest varem Tartu Ülikoolis oskuskeelekorralduse kursust lugenud Tiiu Erelt loobus sellest ja see kohustus langes siinkirjutajale.

Tiiu Erelt on varem, 1982. aastal avaldanud raamatu „Eesti oskuskeel“. Esmapilgul on uus raamat eelmise ajakohastatud väljaanne. Niisugune ise-loomustus oleks siiski kohatult eksitav.

Esiteks on raamatu maht kasvanud rohkem kui kahekordseks: „Eesti oskuskeeles“ oli 216 lk, nüüdses on 470 lk. Teiseks on peaaegu kogu näitestik uuendatud (seda tingib mh mõjukeelte vahetumine, s.t vene näidete asemel on aktuaalsemad inglise näited). Kolmandaks on viidatud võimalikult uutele terminoloogiateemalistele allikatele, käsitlustele, diskussioonidele, ja kuigi raamatust leiab löike, mis on muutmatult üle võetud eelmisest väljaandest, on siiski põhjust pidada seda täiesti uueks teoseks, mis on eelmisega seotud eeskätt sama autorinime, sama teema ja sama ilmavaate kaudu. Erineb ka uue raamatu pealkiri, mis toonitab keskendumist oskussõnale kui terminoloogias keskele mõistele.

Autor ise määratleb raamatu eesmärgiks pakkuda kasulikku üldteadmisi eesti oskussõnavara arendamiseks ja anda ülevaade eesti oskuskeeleõpetusest. Röhk on siin sõnal *eesti*, sest kui terminoloogia käsiraamatuid on maailmas palju, siis eesti spetsialist vajab oma eriala keele üle mõtlemiseks ikkagi eestikeelset, eesti ainestikul põhinevat ja eesti oskuskeeleõpetuse sees sündinud raamatut.

Raamatu sissejuhatuses on vaadeldud terminoloogia enda mõistet, vaetud oskuskeele ja üldkeele vahekorda, termini olemust ning termini ja mõiste suhet. Need on kõik hästi tähtsad teemad, kuid Tiiu Erelt ei ole neil liiga pikalt peatunud, sest tähtsam on asuda asja enda juurde, s.t rääkida eesti oskussõnavarast. Oluline on märkida, et ära on toodud kõik levinumad vaated, jälgitud nende arutluskäiku, lastes lugejal sageli ise järeldusi teha. Eriti üld- ja oskuskeele vahekord on jätkuvalt aktuaalne teema ja siingi on viidatud uuema aja diskussioonidele. Mõiste ja termini enda käsitletu on aga valdavalt

referatiivne, autor ei võta alati seisukohta, millist käsitlust ta ise pooldaks.

Järgmisena leiavad käsitlust terminoloogia igihaljad teemad, millega iga terminilooja kohe alguses kokku puutub: kas termin peab olema sisult motiveeritud või võib olla arbitraarne (sagegi tehiskäsi), kas on lubatav kasutada ühe mõiste jaoks mitut terminit, kas üks termin võib olla mitmetähenduslik, kas eelistada võõrsõnu või omasõnu, jne. Kõigil neil juhtudel on nii, et tuleb leida paindlik tasakaal ja arvestada eri lähenemiste voorusi ja puudusi. Motiveeritud termineid on hõlbus kasutada, sest nad sobituvad juba olemasolevasse süsteemi, nende puuduseks on aga sageli kohmakas vorm, pikkus vm. Ideaalis tähistab üht mõistet üks termin, ent praktikas on sageli otstarbekas lubada sünonüüme, autor sõnastab kokkuvõtlikult ka lubatava sünonüümia juhtumid, millest kõige tavalisemad on omasõna-võõrsõna paarid (sellised, nagu *osastav = partitiiv*) ja põhitermin koos argivastega (*transformaator = trafo*). Et oskuskeel on kirjakeele allkeeli, siis on paratamatu, et oskussõnal võib olla mitu tähendust, ent need ei häiri niikaua, kui neid tähendusi kasutatakse hästi eristatavas kontekstis.

Vahest kõige õpetlikum osa igale terminiloojale on raamatus terminite allikate ja saamisviiside tutvustus. Siin on hästi näitlikult ette antud kõik eesti oskussõnaloomes kasutatud mallid (sõnade liitmine, tuletus, sõnale uute tähenduste andmine, tehiskeelendi loomine, teistest keeltest laenamine jne). On sümpaatne, et kõikjal rõhutab autor mõõdutunnet, ühtegi moodustusviisi ei tohiks lausa kõrvale jätta.

Omaette peatükis on vaadeldud termini keelenormile vastavust ortograafia, ortoepia, morfoloogia, tuletuse ja sõnade liitmise seisukohalt. Hästi ülevaatlilikud on peamiste liidete tutvustused. Lugeja eest ei jää varjatuks ka liit sõnade täiendosa omastavalise ja nime-

tavalise liitumise keerdküsimused. Nende kahe tüübi eristamine nõuab kõvasti peamurdmist enamikus terminikomisjonides. Lihtsate lahenduste leidmine ei ole siin parimagi tahtmise juures võimalik. Autor on rõhutanud, et kuigi oskuskeeles on võimalik järgida erialakokkuleppeid, mis üldkeelsest tarvitusest lahknevad, ei tohiks vastuolusid siiski suureks ajada, sest oskuse ja üldkeelega piirid on paratamatult hajusad ning vastuolulised reeglid raskendavad kirjaoskuse omandamist.

Tähtis teema on keelte vastastikune mõju terminiloomes. See on ajas muutlik nähtus, ja kuigi praegu on tavaks viidata inglise keelele, on Tiiu Ereli põhjalikumalt käsitlenud ka saksa, vene ja soome keele mõjul tekkinud suundumusi ja hälbeid.

Raamatu lõpuosa moodustab oskussõnastike käsitlus, nende eri tüüpide tutvustus koos vormistusnäidetega.

Eesti oskuskeelekorraldus vaatab sellest raamatust vastu omanäolisena, soliidisena ja elujõulisena. Meil toimib terminiloomes mõneti teistes vormides kui näiteks Soomes või Lätis. Esiialgu puudub meil Soome terminoloogiakeskuse sarnane keskne organisatsioon, kuhu koonduks kogu vastav oskusteave, kuigi arengut selles suunas võib näha. Meil ei ole ka Läti-sarnast kesket komisjoni, kes peaks kogu oskussõnavara heaks kiitma. Seeasemel on meil vilkad terminikomisjonid, kes paljuski on seni tegutsenud vabatahtlikult, oma erialakeele edendamise nimel. Samuti on üksiküritajaid. Sellise tegutsemisvormi vooruseks on, et iga algatus on teretulnud ja et keegi ei tohiks end tunda ahistatuna, puuduseks aga ebaühtlus nii erialade ammendavuse kui ka kvaliteedi mõttes. Terminisõnastike kasutaja ei oska neid kriitiliselt hinnata. Tiiu Ereli „Terminiõpetusega” põhjalikult tutvunu peaks aga suutma märksa selgemalt tajuda süstemaatilise, eesti oskuskeelekorralduses oma

otstarbekust tõestanud terminiloome erinevust juhuslikust ja mehaanilisest vastendamisest.

1980. aastatel pärast „Eesti oskuskeelee” ilmumist oli eesti terminiloomes küllaltki aktiivne aeg. Vahest võib nüüdki loota, et „Terminiõpetuse” ilmumine jääb tähistama lõplikku ülesaa-

mist 1990. aastate algupoole kaosest. Igatahes peab see raamat olema iga terminikomisjoni töölaual ja saama käsiraamatuks kõigile, kes oma eriala keele eest hea seisavad.

PEETER PÄLL